

סימן ג' - אישה כשליחת ציבור לסליחות

שאלה: האם אישה כשרה לשמש כשליחת ציבור לסליחות בנוכחות של מניין גברים, כאשר היא עומדת בעזרת נשים?

תשובה: לצורך תשובה זו אניח בצד את הדיון הכללי יותר של מניינים משותפים. כמו כן, אשים בסוגריים את הדיונים בקשר לדיון קול אישה, כיון שישנן די ראיות לכך שבקריאה, בניגוד לשירה, אין איסור כשמדובר במסגרת רצינית, כדוגמת זו של בית כנסת או לוויית המת – שהרי בעיקרון, מותר לאישה לקרוא בתורה: "הכל עולים למנין שבעה ואפילו קטן ואפילו אישה" (מגילה כג ע"א) והנשים היו מקוננות בלוויות (מועד קטן כח ע"ב) מבלי שחששו לקול אישה (לדיון בעניינים אלה ראו שו"ת בני בנים חלק ב, ס' י' וחלק ד, ס' ב). אתמקד רק בשאלה האם סליחות נחשבות כדבר שבקדושה, או משהו דומה, שמשום כך נשים לא יוכלו לעבור לפני התיבה באופן רשמי.

על אף שלמנהג הסליחות שלנו אין מקור בגמרא, האגדתא במסכת ראש השנה (יו ע"ב) דנה באמירת י"ג מידות של רחמים שהן עיקר סדר הסליחות שלנו:

ויעבור ה' על פניו ויקרא' (שמות לד, ו). אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין – יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם [...]. אמר רב יהודה: ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר הנה אנכי כרת ברית.

אגדתא זו – למרות שאינה מימרא הלכתית – מהווה הבסיס לאמירת י"ג מידות כתפילה מרכזית בתפילות התשובה. כמו כן, היא מצביעה על שני דברים:

א. תפילה זו היא תפילת ציבור, המתבצעת על ידי הכלל, ולא היחיד - "כל זמן שישראל חוטאין – יעשו לפני כסדר הזה".

ב. האדם המנחה את התפילה נחשב לשליח ציבור – "נתעטף הקב"ה כשליח ציבור".

האם מסקנות אלה נכונות? סביר להניח שהמונח "ישראל" פירושו "ציבור" במובן ההלכתי, דהיינו מניין של עשרה גברים. אך ניתן, אולי, להגדיר אותו אחרת. ישנן כמה הלכות שדורשות קבוצה של עשרה אנשים

– בכללם גברים ונשים – כדי שפעולה מסוימת תיחשב כנעשית "בפרהסיא" או "ברביס". למשל, לפי אחרונים רבים, נשים הן חלק מה"פרהסיא" של קידוש השם (מנחת חינוך מצוה רצ"ו, ד"ה ושל שעת הגזירה; הרב יוסף אנגל, גליוני הש"ס, סנהדרין עד ע"ב ד"ה מה להלך; פתחי תשובה יו"ד סי' קנז ס"ק ז ואחרים)¹. ובחס לקריאת המגילה בפרהסיא כותב הרמ"א: "ויש להסתפק אם נשים מצטרפות לעשרה" (שו"ע או"ח סי' תר"צ, סעי' יח.)². ולכן, אפשר היה לומר שהוא הדין גם בנידון דנן.

אולם, הנקודה השנייה – שהמנחה את אמירת הי"ג מידות נחשב לשליח ציבור – מאד משמעותית. אם נתייחס לאגדתא כבעלת תוקף הלכתי, הרי שלאמירת י"ג מידות יש דין של תפילת ציבור המצריך שליח ציבור. היה מקום לחלוק ולומר שלפי הגמרא העיטוף של הקב"ה – כביכול – היה כזה של שליח ציבור, אבל למעשה הוא יתברך לא תיפקד כשליח ציבור, אבל ברור שאין זה פשט הגמרא. המובן הפשוט ביותר הוא שלא זו בלבד שאמירת י"ג מידות נחשבת לתפילת ציבור המחייבת מניין של עשרה גברים, אלא, בנוסף לכך, נדרש שהאדם המנחה את התפילה ישמש כשליח ציבור, תפקיד הדורש גבר שהגיע לגיל מצוות (ראה שו"ע או"ח סי' נג סעי' ו-ז)³.

מסקנה זו מופיעה בספר המנהגים קלאוזנר (סי' ג) בשם רבינו משולם: "רבינו משולם אומר ד"יג מדות אין לומר ביחיד כשמתפלל סליחות,

¹ וראו גם בנוסח הרמב"ם ה' יסודי התורה פ"ה ה' ב', ד', וי', בעניין קידוש השם וחילול השם, שם הוא מזכיר "עשרה מישראל" ללא סייג כלשהו. אפשר להניח שהוא הדין לגבי הגדרת מחלל שבת בפרהסיא שהיא, על פי ההגדרה הכללית בפוסקים, "עשרה מישראל", ללא כל סייג. הרמב"ם גם משתמש במושג "עשרה מישראל" ללא כל סייג בקשר למעמד, מושב ושורה של אבל (הלכות אבל פ"ב ה"ד, פ"ג ה"א), זימון בשם (הלכות ברכות פ"ה ה"ד), מקרא מגילה (הלכות מגילה פ"א ה"ז) ובעל כותית בפרהסיא (איסורי ביאה פ"ב ה"ד). נראה שדינים אלה אינם תלויים בהגדרה הקלאסית של ציבור. לעומת זאת, הוא מזכיר את התנאי הנוסף של גדולים ובני חורין בעניין תפילת הציבור וקריאת התורה (הלכות תפילה פ"ח ה"ד ו-פ"ב ה"ג) ומשתמע מן ההקשר גם קדושה, הפטרה, ברכו, קדיש וברכת כהנים (הלכות תפילה פ"ח הלכ' ד-ה). הוא מזכיר תנאים אלה גם לעניין שבע ברכות תחת החופה (הלכות אישות פ"ה ה"ה).

² וראו גם חיי אדם כלל קנה, סעי' י"ב. שיטה זו בנויה על בסיס המושג "פרהסיא" בניגוד ל"ציבור" (ראו רמב"ן מלחמות, מגילה ג, א בדפי הרי"ף) או על בסיס חיובן השווה של נשים במקרא מגילה (ראו ר"ן ו, ב בדפי הרי"ף, ד"ה הכל כשרין). ראו גם רמב"ם הלכות מגילה (פ"א ה"ז).

³ וראו גם משנה מגילה פרק ד, משי' ה-ו; רמב"ם ה' תפילה פ"ח ה"א. להסבר היחס בין הדרישות לשליח ציבור והשתייכות בסיסית למניין, ראו רשימת שיעורים לרב סולובייצק, סוכה לח ע"א (עמ' 183). ראו גם: "Further on Women as Prayer Leaders and Their Role in Communal Prayer: An Exchange, (Communal Prayer and Women," Michael Broyde, *Judaism* 42:4 (1993).

מדאמרי' הקדוש ברוך הוא נתעטף כש"צ ולמדו למשה, ש"מ אין לומר רק לש"צ בציבור."

מספר פוסקים חלקו על מסקנה זו, כפי שנראה בהמשך, אך שיטה זו היא המקובלת על ידי רוב מכריע מן הגאונים והראשונים שעסקו בעניין זה, על אף שהם לא תמיד כותבים במפורש שהאדם המנחה את התפילות ישמש כשליח ציבור. נשוב לנקודה זו לאחר עיון בשיטות השונות ביחס לחיוב במניין.

אמירת י"ג מידות מחייבת מניין

לפי רוב הפוסקים הי"ג מידות נאמרות רק במניין. שיטה זו מקורה בדברי הגאונים. סדר רב עמרם גאון (סדר התעניות) מצטט את שיטת רב נתן גאון בנידון ללא כל חולק:

והכי אמר רבינו רב נתן שאין מנהג אצלינו לומר שלש עשרה מדות אלא בציבור, ואין רשות ליחיד לומר אותן בתפלתו אלא בציבור. ולואי כשהציבור מתקבצין ומתעניין ועושין צדקה ומבקשין רחמים ומכוונין את לבם לאביהן, הב"ה מרחם עליהם ואין מואס תפלתן של רבים ועונה אותן, שנאמר הן אל כביר לא ימאס. וכתר הב"ה ברית עם משה ועם אבותינו שאין חוזרות ריקם שנאמר הנה אנכי כורת ברית. לפיכך אין אומרין אותן אלא בציבור.

דברי רב נתן מובאים להלכה בסידור רש"י (ס' תקמ"ה), מחזור ויטרי (ס' רע"א), אור זרוע (חלק ב, הל' תשעה באב, ס' תט"ז) ובספר המנהיג (הלכות תענית, עמ' רעה). בתחילת תשובת הר"י מיגאש (ס' פ"ג), כשנשאל אם מותר ליחיד לומר את הי"ג מידות, הוא כותב ש"לא ראיתי בתלמוד מה שיוורה על מניעתו מזה" אך מיד בהמשך דבריו הוא כותב: "שראיתי תשובה לגאון ז"ל נראה ממנה שאין ליחיד לומר ויעבור", וזוהי כנראה מסקנתו.

האם לפי רב נתן גאון הי"ג מידות נחשבות לדבר שבקדושה? התשובה לכך לא ברורה. ואכן, מושג זה אינו מופיע במסכת מגילה (כג ע"ב) בסוגיה העוסקת בחיוב במניין בדברים שבקדושה. שיטה זו מופיעה לראשונה אצל כמה ראשונים שהביאו את שיטת ר' נתן גאון. שיבולי הלקט, אחרי שהוא מצטט את ר' נתן גאון, כותב כך: "וכן השיב ה"ר אביגדור כהן צדק נר"ו לר' צדקיהו ב"ר בנימין אחי השני זצ"ל, שאין לאמרם בפחות מעשרה לא

בסליחות ולא בתחנונים שהן דברים של קדושה, וכל דבר שבקדושה אינו בפחות מעשרה".⁴

כמו כן, הרשב"א כותב בתשובה "שכל שאומרן דרך תפילה ובקשת רחמים אין נאמרין ביחיד וכדבר שבקדושה הן".⁵ הרשב"א מתיר ליחיד לקרוא הי"ג מידות כקריאת פסוקים גרידא, אך לא כתפילה, כיון שמעמדן כדברים שבקדושה חל רק כאשר הן משמשות כמעין תפילה.

שיטת הרשב"א ושיבולי הלקט ש"ג מידות הן דבר שבקדושה אין לה מקור בגמרא, אבל היא מסתברת. לפי הגמרא (מגילה כג ע"ב) הצורך במנין לדברים שבקדושה נלמד מהפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כ"ב, לב). אין בגמרא הגדרה מדויקת ל"דברים שבקדושה", אבל מסברה, אמירת י"ג מידות המתייחסות לרחמי של הקב"ה, כשהשליח ציבור מתפקד כביכול כקב"ה, מקדשת את שמו של הקב"ה במלוא מובן המושג. ואף על פי כן, לא ברור אם עובדה זו מספיקה כדי להגדיר את י"ג מידות כ"דברים שבקדושה" מבחינה הלכתית. לאור זאת, מובן מדוע הרשב"א כותב שהאמירה נחשבת "כדבר שבקדושה", כלומר, דומה לדבר שבקדושה, אבל ייתכן שאיננו דבר שבקדושה במובן המלא.⁶

רב נתן גאון, המחייב מניין לאמירת י"ג מידות אך אינו מגדיר זאת כדבר שבקדושה, הבין לכאורה שמטרת המניין היא אחרת – ליצור תפילת

⁴ שיבולי הלקט כ"ט ס': "דין שלש עשרה מידות אם ראוי ליחיד לאמרם. ויחיד המתפלל בשני ובחמישי [...] כשמגיע לומר פסוק ויעבור מדלג [...] ואין אומר פסוק ויעבור שבו הזכרת שלש עשרה מידות. וכן מצאתי במנהגות לותיר. כשמשיכמין בעשרת ימי תשובה לומר תחנונים בעלות השחר אם לא נתקבצו עשרה בבית הכנסת אין אומרים י"ג מידות אלא כשמגיע לומר פסוק ויעבור מתחיל וסלחת, דהכי אמר רב נתן גאון זצ"ל ושאר חכמים [...] וכן השיב ה"ר אביגדור כהן צדק נר"ו לר' צדקיהו ב"ר בנימין אחי השני זצ"ל שאין לאמרם בפחות מעשרה, לא בסליחות ולא בתחנונים שהן דברים של קדושה, וכל דבר שבקדושה אינו בפחות מעשרה, אלא מדלג ואומר ויקרא בשם ה' ושם נאמר וסלחת לעונינו ולחטאתנו ונחלתנו"

ובאופן דומה בסימן רפב: "ומזכירין שלש עשרה מידות בין כל ענייה וענייה, ואומר סליחות ויודים כפי רצונם. ואם אינם מנין עשרה מדלגין שלש עשרה מידות, וכשמגיעין לויקרא בשם ה' ושם נאמר, מדלגין ואומר וסלחת לעונינו."

⁵ שו"ת הרשב"א חלק א, סי' ריא: "מה שאמרת אם אומר שלוש עשרה מידות ביחיד? תשובה מסתברא לי שכל שאומרן דרך תפילה ובקשת רחמים אין נאמרין ביחיד וכדבר שבקדושה הן. כמו שאמרו באגדה נתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראהו למשה בסיני. ואמר כל זמן שישראל חוטאין כשיגיע עת צרה יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. אבל אם בא לאמרו כך דרך קריאה בעלמא אומר כדרך שאומרין אף האופנים וקראי דקדושה דרך קריאה."

⁶ נקודה זו מעלה גם בשו"ת בצל החכמה חלק ה, סי' סא. פוסקים אחרים מניחים שלפי הרשב"א מדובר בדבר שבקדושה ממש. ראו לדוגמה שו"ת האלף לך שלמה, לר' שלמה קלוגר, או"ח סי' לד.

הציבור: "כשהצבור מתקבצין [...] הב"ה מרחם עליהם ואין מואס תפלתן של רבים ועונה אותן [...] וכרת הב"ה ברית עם משה ועם אבותינו שאין חוזרות ריקם שנאמר הנה אנכי כורת ברית. לפיכך אין אומרין אותן אלא בצבור."

רב נתן הסביר את הצורך במניין על פי הרעיון שא-לוהים לעולם אינו מואס בתפילת הציבור, מושג המופיע בגמרא ברכות (ח ע"א), בשמו של ר' נתן (התנא!): "מאי דכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון - אימתי עת רצון - בשעה שהצבור מתפללין [...] תניא נמי הכי, רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: הן א-ל-כביר ולא ימאס, וכתיב: פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי".

לפי רב נתן גאון, הרעיון שהקב"ה רוצה בתפילת הציבור, מתקשר עם הגמרא ברי"ה (יז ע"ב) בה נאמר שאמירת י"ג מידות לעולם אינה חוזרת ריקם. הקב"ה הבטיח לענות לכל תפילת ציבור, וכך גם בנוגע לתפילה הציבורית של י"ג מידות. תפילה זו משמעותית רק במקרה שקיימת בו הבטחה מהקב"ה שאיננה חוזרת ריקם, ולכן היא קיימת רק בתפילת ציבור; עבור היחיד היא חסרת משמעות.

יש צורך במניין גם לדברים שבקדושה וגם לתפילת הציבור ומצוות הציבור. המשנה במגילה (ד, ג) מונה את הדברים המחייבים מניין עשרה, ובתוך הרשימה נכללים גם דברים שבקדושה, כגון קדיש וברכו,⁷ וגם דברים שהם חובות ציבור, כגון קריאת התורה, אף על פי שאינם – לפי פשוט הדברים – דברים שבקדושה.⁸

בכל זאת, אין החיוב במניין בדברים שבקדושה כראי החיוב במניין במצוות ותפילות ציבור. דברים שבקדושה הם פעולות המקדשות שם שמים, שגם אם היחיד עושה אותן, כמו למשל אמירת קדיש יתום, חובה לעשותן רק בנוכחות ציבור, על פי הפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל". לעומת זאת, אמירת י"ג מידות אינה קידוש שם שמים לשיטת ר' נתן, אלא תפילה של הציבור לה'. הסיבה לחייב מניין במקרה זה אינה מהסיבה

⁷ כך מפרש רש"י את "פורסין על שמעי".

⁸ על פי פשט הגמרא (מגילה כג ע"ב) קריאת התורה ורשימת הטקסים הראשונה במשנה (עד "מעמד ומושב") הם דברים שבקדושה. דבר זה נאמר במפורש ע"י המאירי ד"ה ונשוב לביאור המשנה. אולם, לא ברור למה קריאת התורה וההפטרה, ואפילו ברכת כהנים, נחשבות כדברים שבקדושה. קל יותר להבין אותן כחובות ציבור ולא כדברים שבקדושה. זוהי שיטת הר"ן (על הרי"ף יג, ע"ב) המבאר כי ברכת כהנים מחייבת מניין עשרה כיוון ש"דתקנתא דרבנן הוא ולא תקון אלא בצבור". ראו גם רמב"ן, (מלחמות ה', מגילה ג, ע"א ברי"ף) האומר כי כל "השנויין במשנתנו כולם חובות ציבור הן".

שמדובר בפעולה שעליה להיעשות בנוכחות מניין, אלא כיון שמדובר בפעולה שניתן לעשותה אך ורק על ידי מניין, על ידי הציבור בכללותו.⁹

השיטה הסבורה שאמירה זו מחייבת מניין בגלל מעמדה כתפילת ציבור מצויה גם בדברי הרשב"ש (רבי שלמה בן רבי שמעון דוראן, 1400-1467). בתשובתו (שו"ת רשב"ש סי' קצא) מצטט הרשב"ש את אביו התשב"ץ המקשה על שיטת רב נתן לפיה אמירת י"ג מידות מחייבת מניין, כיוון שאין כל הוכחה בגמרא לכך ש"י"ג מידות נחשבות דבר שבקדושה. על מנת לתרץ זאת, הרשב"ש כותב: "ואני אומר ליישב המנהג, שכיון שמה שאנו אומרים אותו אינו אלא מהא דאמר ר' יוחנן [...] מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור וכו', אי"כ אין לאומרו אלא כדרך שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה בסיני כשליח צבור, שהקב"ה היה דוגמא לש"ץ לכל ישראל שהיו צריכים ומבקשים רחמים וכתת עמהם ברית שלא יחזרו ריקם, אבל שלא כיוצא בזה אין לנו סמך בזה. אי"כ מה לו ליחיד לאומרן והוא אינו צריך עכשיו לקרות אותם פסוקים יותר משאר פסוקי התורה שיאמרם כקורא בתורה."

הסברו של הרשב"ש הוא, למעשה, פשוט: אכן י"ג מידות אינן בגדר דבר שבקדושה ויחיד אינו אסור באמירתן, אך מדובר בטקס שנמסר לציבור בלבד ולכן לצורך אמירתו יש צורך בשליח ציבור. י"ג מידות הן לעולם תפילת ציבור ולא תפילת יחיד. לכן, כשהיחיד אומר אותן אין להן משמעות יותר מאשר קריאת פסוקים אחרים בתורה. על אף שאין איסור לקרותם כסוג של תפילה, פעולה זו חסרת תועלת. אפשר אף להציע שפעולה זו בלתי ראויה, כיון שמדובר בשימוש פרטי בטקס שיש לו משמעות כשהוא נעשה ביחידות, אלא אך ורק ברמה הקהילתית.

הגרי"ד סולובייצ'יק (הררי קדם, כרך א סי' ה)¹⁰ מפתח גישה דומה לזו של רב נתן גאון והרשב"ש, אך מבלי להזכירם, בהתבסס על הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג ה"ד) האומר שהמנהג בעשרת ימי תשובה הוא לומר סליחות בבית הכנסת. הדגש על בית הכנסת מהווה לדעת הרב סולובייצ'יק הוכחה לכך שאמירה זו היא ציבורית ואינה בגדר תפילת יחיד. הוא דוחה במפורש את האפשרות לכנות זאת דבר שבקדושה: "ונראה הביאור, דהנה האחרונים נקטו דהטעם דאין לומר י"ג מדות אלא בציבור היינו משום דהוי כמו דבר שבקדושה דצריך עשרה [...] אך יעויין בהריטבא בר"ה (ז ע"ב) דזעבור ה' הוא מלשון עובר לפני התיבה כש"ץ [...] ולפי"ז נראה

⁹ בין אם אמירת י"ג מידות מחייבת מניין בגלל היותה דבר שבקדושה ובין אם משום שהיא תפילת ציבור, יש להבין למה היא חסרה במשנה במגילה (ד, ג). הסבר אחד לכך נמצא בשו"ת רשב"ש (סי' קצא) המסביר שהמשנה מונה רק תפילות חובה בעוד שאמירת י"ג מידות היא רשות ולא חובה.

¹⁰ הררי קדם נכתב על ידי הרב מיכאל שורקין על בסיס שיעורים ששמע מפי הגרי"ד סולובייצ'יק. בהתאם לכך, הציטוטים מספר זה אינם כתביו של הגרי"ד.

דעיקר החפצא של י"ג מדות אינם אלא בציבור ולא מצד דבר שבקדושה [...] אלא מתחילה כל עיקר תפילה זו לא נתקנה אלא לציבור."

הסברה שאמירת י"ג מידות היא בגדר תפילת ציבור מורחבת ומפורטת בלבוש (או"ח סי' תקפא סעי' א) האומר כי מבנה הסליחות מעוצב על פי מבנה התפילה: "קדיש שלם עם תתקבל [אחרי אמירת הסליחות]. אף על גב שבכל ימות השנה אין אומרים תתקבל אלא אחר תפלת שמונה עשרה, שכן הוא משמעות לשון 'צלותהו' שפירושו 'תפלה', וסתם תפלה רצה לומר תפלת שמונה עשרה, שאני סדר הסליחות שנתקנו כולם על סדר התפלה של כל היום, כי הפסוקים שקודם הסליחות הם כנגד פסוקי דזמרה,¹¹ והסליחות עם הי"ג מדות שאומרים בין כל אחת ואחת הם במקום תפלת י"ח, שעיקר התפלה הוא י"ג מדות, ואח"כ נופל על פניהם כמו אחר כל התפילות ומסיימין ואנחנו לא נדע, לכך אומרים אחריהם קדיש שלם עם תתקבל כמו אחר גמר כל תפלות השנה."

לפי הלבוש, י"ג מידות הן עיקר הסליחות, והן מצטרפות יחד עם הסליחות עצמן, והמכלול נחשב כתפילת שמונה עשרה. כאשר הן נאמרות בציבור, הופכות י"ג מידות עם הסליחות לתפילת ציבור ולכן ניתן לומר, ויש חיוב לומר, קדיש תתקבל לאחר הסליחות.¹²

לסיכום: שורה ארוכה של גאונים וראשונים מסיקים מסקנות הלכתיות מהגמרא האומרת שהקב"ה התעטף כשליח ציבור באמירת י"ג מידות, והם מחייבים מניין לאמירת י"ג מידות, מפאת היותו מוגדר כדבר שבקדושה או כתפילת הציבור.

כפי שהסברנו, נפקא מינה חשובה בין שתי הגישות תהיה בתשובה לשאלה האם קיים איסור על יחיד לומר י"ג מידות, או שפשוט אין לכך תוקף. אם נגדיר זאת כדבר שבקדושה, יהיה איסור לאמרן שלא במסגרת של מניין. כפי שנאמר בגמרא: "כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" (ברכות כא ע"ב ומגילה כג ע"ב). אולם, אם אמירתן היא תפילת ציבור ולא דבר שבקדושה, יהיה מותר ליחיד לומר אותן.¹³

הגישה האוסרת על היחיד לומר י"ג מידות משתמעת מדברי הרשב"א ושיבולי הלקט שלדעתם על היחיד לדלג על י"ג מידות, או לקראם

¹¹ לאמיתו של דבר קל יותר להבין ש"אשרי" זה מקביל לאשרי של מנחה, כי כאן, בדומה למנחה, אין קריאת שמע או ברכות קריאת שמע.

¹² להרחבה של רעיון זה ראו הררי קדם כרך א, סי' א, אות א' שם מסביר הגרי"ד שמסיבה זו חובה לעמוד בעת אמירת הסליחות ואף בעת אמירת הוידוי שלאחריהן.

¹³ הנימוק לכך שאסור לבצע חובות ציבור אחרות כגון קריאת התורה ללא מניין הוא כיוון שאחרת הברכות תהיינה לבטלה. כאן אין חשש לכך כיון שאין ברכות בסליחות.

כפסוקים בתורה אך לא כתפילה. בהתאם לכך, שניהם מסבירים שאמירת י"ג מידות היא דבר שבקדושה. בניגוד לכך, סובר הרשב"ש שאמירה כזו אינה מועילה כלל, אבל אין איסור לעשות זאת: "א"כ מה לו ליחיד לאומרן והוא אינו צריך עכשיו לקרות אותם פסוקים". אמירה זו תואמת את עמדתו שאמירה זו אינה דבר שבקדושה אלא תפילת הציבור.¹⁴

לסיכום הלכתי ביניים: בין אם הצורך במניין הוא מדין דבר שבקדושה ובין אם הוא מדין תפילת הציבור, אישה לא תהיה רשאית לשמש כשליחת ציבור ל"ג מידות, כפי שאינה רשאית לשמש כש"ץ לתפילה בציבור או לדברים שבקדושה.

ובכל זאת, ישנם כמה דברים שבקדושה שאישה רשאית לאומרם בפני הציבור, כגון קדיש יתום. להלן נחקור האם אפשר ללמוד מכך לשאלת אמירת י"ג מידות על ידי אישה. כמו כן, נתייחס לשאלה האם לאישה מותר לשמש כשליחת ציבור לסליחות בלבד ללא אמירת י"ג מידות.

יחיד רשאי לומר י"ג מידות

ישנם ראשונים החולקים על הפוסקים דלעיל וסבורים שאין חיוב במניין לצורך אמירת י"ג מידות. התרומת הדשן (ס' ח') מצטט מספר פוסקים, ובכללם בעל ספר המנהגים,¹⁵ המתירים ליחיד לומר י"ג מידות. התרומת הדשן פוסק בסופו של דבר בניגוד לשיטה זו ומתיר ליחיד לומר י"ג מידות אך ורק כשהוא קורא את הפסוקים עם הטעמים. יש בכך דמיון לשיטת הרשב"א שהובאה לעיל, לפיה יחיד רשאי לומר י"ג מידות בתנאי שאינו עושה כן כתפילה.

הטור כותב בהדיא שאין חיוב במניין. לאחר ציטוט דברי רב נתן, הוא כותב (או"ח ס' תקסה): "ואיני יודע מה חשש יש בדבר הרי אינו אלא כקורא בתורה שהרי לא אמרו חכמים אלא כל דבר שבקדושה כגון קדיש וקדושה וברכו."

¹⁴ נפקא מינה נוספת בין שתי הגישות יכולה להיות בתשובה לשאלה של הפוסקים האם היחיד חייב להפסיק את תפילתו כדי לענות ל"ג מידות. דרישה זו מובנת אם מדובר בדברים שבקדושה, אך לא אם י"ג המדות נחשבות לתפילת ציבור. ראו שו"ת האלף לך שלמה, או"ח ס' לד, ציץ אליעזר חלק יא, ס' ג אות ו', ושו"ת בצל החכמה חלק ה' ס' סא.

¹⁵ סביר להניח שהוא מתייחס לספר המנהגים קלאוזנר, ס' ג, שנכתב ע"י ר' אברהם בן חיים קלאוזנר, דודו ורבו של רבי ישראל איסרליין, בעל תרומת הדשן. ספר המנהגים מביא את רבנו אליעזר ממיץ (בעל היראים) האומר שיחיד מותר באמירת י"ג מידות כל עוד אינו מוסיף זאת בגוף תפילת העמידה: "ורבינו אליעזר ממיץ אומר דווקא תוך י"ח ברכות אין לומר ביחיד אלא בציבור, שאין רשאי להפסיק ב"יח ברכות, אבל כשאין הפסק בתוך י"ח ברכות, כגון זה וביי ימו תשובה רשאי לומר י"ג מדות וכן אנו נוהגין."

הטור פוסק שבעיקרון, אין מניעה לכך ש"ג מידות ייאמרו על ידי יחיד.¹⁶ שיטה זו אינה ייחודית לטור. הבית יוסף מצטט את האבודרהם שהביא דעה זו בשם רבינו יונה. כמו כן, הרמ"א בדרכי משה (או"ח ס' תקסה, אות ד') הביא את ספר המנהגים לפיו יחיד רשאי לומר י"ג מידות כל עוד אינו עושה זאת באמצע תפילת העמידה, דבר שהיה נהוג בתעניות. שיטה זו גם מצויה בכמה מן החיבורים העוסקים במנהגי אשכנז,¹⁷ ונראה שהיא משקפת מנהג שהיה קיים אז, שיחידים היו אומרים י"ג מידות, ואחד מספרי המנהגים חותם את דיונו שיחיד רשאי לאומרם באמירה "וכן אנו נוהגים".¹⁸

מסקנה הלכתית ביחס לאמירת י"ג מידות על ידי יחיד

על אף שהבית יוסף והרמ"א מביאים שיטות המסכימות לדעת הטור, בפסיקתם הסופית הם נוקטים כרוב הפוסקים המחייבים מניין לאמירת י"ג מידות. אחרי הביאו את דברי האבודרהם, הבית יוסף חותם: "לא נהוג עלמא הכי", כלומר, המנהג הוא לאסור על יחיד לומר י"ג מידות. הדרכי משה גם הוא, אחרי הביאו את דברי ספר המנהגים, מביא את דברי המהר"י וויל ותרומת הדשן, המתירים ליחיד לומר הי"ג מידות אך ורק אם הוא עושה זאת כקריאת פסוקים בתורה.

זהו גם פסק ההלכה של השולחן ערוך. בהתייחסו למנהג אמירת הסליחות בתעניות, כותב השולחן ערוך (או"ח ס' תקסה סע' ה): "אין היחיד רשאי לומר שלש עשרה מדות דרך תפלה ובקשת רחמים, דדבר שבקדושה הם; אבל אם בא לאומרם דרך קריאה בעלמא, אומרם." והרמ"א מוסיף: "וכן אין ליחיד לומר סליחות או ויעבור."

הפסק של הרמ"א שיחיד אינו אומר "ויעבור" הוא המשך של פסק השו"ע שיחיד אינו רשאי לומר י"ג מידות, תוך הבהרה שאיסור זה מתחיל ב"ויעבור". אבל לא ברור אם הרמ"א מסכים עם הגדרת השולחן ערוך שאמירה זו היא דבר שבקדושה, או שמא לדעתו אמירת הי"ג מידות מוגדרת כתפילת ציבור. על כל פנים, הוא מסכים עם השו"ע שיחיד אינו רשאי לומר י"ג מידות.

¹⁶ אולם ראו מהר"יח (במהדורה החדשה של הטור) לפיו הטור חוזר על שיטת הרשב"א ותרומת הדשן לפיה מותר ליחיד לאומרן כל עוד הוא עושה זאת כקורא פסוקים בתורה. לפע"ד הטור נוקט בעמדה יותר עקרונית, לפיה אין כל צורך במניין.

¹⁷ הדברים מובאים בספר המנהגים טירנאו (הלכות חודש אלול), בספר המנהגים קלאוזנר, ג. ובתרומת הדשן, כמו שהובא לעיל.

¹⁸ ספר המנהגים קלאוזנר, שם.

אבל חלקה הראשון של הגהת הרמ"א, בה נאמר שהיחיד אינו רשאי לומר סליחות, צריך בירור. עד כאן הדיון בפוסקים התייחס לאמירת י"ג מידות, ולא הוזכרה כל בעיה באמירת הסליחות עצמן. אך הרמ"א אינו היחיד המחזיק בעמדה זו. השל"ה, בן דורו של הרמ"א, סבור כי הסליחות כולן הן בגדר דברים שבקדושה ויחיד אינו רשאי לאומרן (של"ה, מס' חולין, חלק עמק הברכה, עמ' צ"ג):¹⁹ "דכדאי הם פסוקי הסליחות שאומרים אותם קודם היום לברך בעדם ברכת ענט"י כמו לק"ש ותפילה או ברכת שחרית הואיל והם פסוקי דרחמי רבו כמו רבו אזכרות מתחילת לך ה' הצדקה עד סיום הסליחות וכל הפסוקים כלם שמותיו של הקב"ה הם ותוכן רצוף אהבה שלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם קדושים הם ולפי שהם [הי"ג מידות] דברים שבקדושה סוברים קצת שאין נאמרין ביחיד [...] וגם אנו אומרים הווידיים אשמנו כו' ג"פ והזכרות אבות העולם אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה ושבטים ואמהות, ואומרים ג"כ ענינות ופזמון וקדיש בתחילה וקדיש בסוף, ואם כן הואיל ואנו מזכירים בסליחות דברים שבקדושה כ"כ ראוי מפני זה להיותם נחשבים כק"ש ותפלה עצמה לענין לברך על נטילה זו זו ברכת ענט"י."

דברי השל"ה משקפים שיטה מחודשת. מקורו של הרמ"א הוא האור זרוע (חלק ב, ס' תט"ז) האומר "דאין היחיד אומר סליחות כלל". אולם, האור זרוע מתבסס על השיטה שהיחיד אינו רשאי לומר י"ג מידות וסביר להניח שהאור זרוע התכוון רק לאסור על היחיד לומר את הסליחות במתכונתן המקובלת, כלומר, יחד עם י"ג מידות. זוהי שיטת ה"ב"ח (או"ח ס' תקס"ה ד"ה כתב רב נתן) הכותב שאף לפי האור זרוע, מותר ליחיד לומר סליחות אם אינו אומר הי"ג מידות. באופן דומה, ה"ט"ז (או"ח ס' תקס"ה, ס"ק ה') מפרש שהרמ"א התכוון רק לסליחות שבהן מוזכרות הי"ג מידות.²⁰

האחרונים בדרך כלל נקטו כה"ב"ח נגד הרמ"א, ופסקו שמותר ליחיד לומר את כל הסליחות – כנראה, אפילו אלו שיש בהן הי"ג מידות - כל עוד אינו

¹⁹ וראו תנא דבי אליהו - אליהו זוטא ס' כג, שם נאמר שהקב"ה הראה למשה סדר סליחה - לאו דווקא י"ג מידות - וציווה שעליו להיאמר ע"י כל ישראל באגודה אחת, כלומר בציבור: "בשעה שהצרות באות על ישראל מי מכפר עליהם, אמר לו הקדוש ברוך הוא, דוד אל תצטער שכבר גיליתי סדרי סליחה למשה ואמרתיו לו, בשעה שהצרות באות על ישראל יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויאמרו לפני סדרי סליחה ואני עונה אותם, והיכן גילה אותם, אמר ר' יוחנן ויעבור ה' על פניו ויקרא (שמות ל"ד ו') מלמד שירד הקדוש ברוך הוא מערפל שלו כשליח צבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו סדרי סליחה... ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין באגודה אחת ואומרים לפני סדרי סליחה אני עונה אותם, שנאמר ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו"

²⁰ רעיון זה קיים כבר בשבלי הלקט כט: "וכן השיב ה"ר אביגדור כהן צדק נר"ו לר' צדקיהו ב"ר בנימין אחי השני זצ"ל שאין לאמרם (את י"ג מידות) בפחות מעשרה לא בסליחות ולא בתחנונים שהן דברים של קדושה."

אומר י"ג מידות שלאחר הסליחות.²¹ וכך כותב המשנה ברורה: "והסכימו דסליחות בלא י"ג מידות יכול יחיד לומר" (או"ח סי' תקס"ה, ס"ק י"ג).

ולכן, כיון שהשולחן ערוך והרמ"א פוסקים שאמירת י"ג מידות אינה יכולה להיעשות אלא בציבור, יוצא, כפי שהסקנו לעיל, שאישה אינה רשאית לשמש כש"ץ ליי"ג מידות, כמו בכל שאר תפילות הציבור.

ובכל זאת, לפי הגישה המוסכמת שמותר ליחיד לומר סליחות ללא י"ג מידות כיוון שהן אינן בגדר דברים שבקדושה או תפילת הציבור, **ייתכן שלאישה מותר לשמש כשליחת ציבור לצורך הסליחות כל עוד היא אינה מנהלת את הי"ג מידות עצמן.** בסוף התשובה נחקור ונרחיב בנקודה זו.

הסליחות בעשרת ימי תשובה

עד עתה, קיימנו את הדיון בהנחה שלכל האמירות של י"ג מידות, בין בתעניות ובין בעשרת ימי תשובה, ישנו מעמד וגדר זהה. זוהי הגישה הרווחת (ראו לדוגמה משנה ברורה סי' תקפ"א, ס"ק י"ג),²² אבל יש פוסקים שחולקים על כך. הרי פסק השולחן ערוך שאין ליחיד לומר י"ג מידות נאמר בקשר לדיני תעניות (או"ח סי' תקס"ה) והוא אינו מופיע בפסקיו בעניין סליחות שלפני ר"ה ובעשרת ימי תשובה (או"ח סי' תקפ"א), והפרי מגדים (אשל אברהם, סי' תקפ"א, ס"ק ג') מסתפק אם ליחיד מותר לומר י"ג מידות בעשרת ימי תשובה. הפרי מגדים נוגע בנושא רק בדרך אגב, אבל נראה מתוך דיונו שהוא נוטה לסברא שליחיד מותר לומר י"ג מידות בעשיית.

יש סברא להבדיל בין אמירת י"ג מידות בעשרת ימי תשובה לבין אמירתן בימי התענית. המנהג בימי קדם היה לומר סליחות בימי התענית בחזרת הש"ץ,²³ כשבעשיית הסליחות היו נאמרות בהשכמה, לפני התפילה.²⁴ אם

²¹ ראו לדוגמה פרי מגדים, משבצות זהב, סי' תקפ"א, ס"ק א'. ישנם פוסקים שעדיין ממליצים לדלג על י"ג מידות כאשר הן מופיעות בטקסט של אחת הסליחות. ראו מטה אפרים סי' תקפ"א, סע"כא.

²² ראו גם אליה זוטא סי' תקפ"א, ס"ק ו', האומר שהחיוב במניין ליי"ג מידות אינה שונה בעשרת ימי תשובה ובשאר ימות השנה: "גם נ"ל דאין לנהוג נמי כמ"ש במנהגים דיחיד יכול לומר שלש עשרה מידות בעשרת ימי תשובה, כי כן כתב על פי דברי הטור סוף סימן תקס"ה, אבל בש"ע ואחרונים שם פסקו דאסור, ומשמע אפילו בעשרת ימי תשובה אם לא כשאומרה דרך קריאה בעלמא שלא בדרך תפלה ובקשה, וכ"מ בספר תניא דף ע"ב, ומ"מ הסליחות בלא ויעבור כתבתי לעיל [סי' תקס"ה ד] דמותר ליחיד לאומרה."

²³ ראו סדר רב עמרם גאון, סדר תענית: "ולומר סליחות כך ראוי, כשמגיע שלח צבור בחנון המרבה לסלוח אינו חותם אלא מתחיל בסליחות. ובהתחלת סליחות הרבה מנהגות [...] ואומר סליחות כפי צורך השעה [...] א-ל הוריתנו לומר שלש

כן, אפשר לומר שאין שום איסור על היחיד לומר י"ג מידות, אבל יש איסור על היחיד להפסיק את תפילת העמידה שלו לשם אמירת סליחות וי"ג מידות, דבר שהותר אך ורק לשליח ציבור כשמתפלל עבור הציבור כולו.

כך כותב הרמ"א בדרכי משה (או"ח סי' תקס"ה, אות ד'): "אבל במנהגים שלנו (מהר"א טירנא, ר"ח אלול) כתוב דיכול לאמרן (הי"ג מידות) אבל לא יפסיק בהן בשמונה עשרה". וכן הוא בספר המנהגים קלאוזנר, ג. לשיטה זו, מותר ליחיד לומר הי"ג מידות בעשיית.

אולם, קשה לומר שהרמ"א מקבל חילוק זה. בתקופת הרמ"א כבר השתנה המנהג, ובתעניות היו אומרים את הסליחות לאחר העמידה ולא בגוף תפילת העמידה עצמה (ראו שו"ע או"ח תקס"ו, סע' ד). בכל זאת, כפי שראינו, הרמ"א אוסר על יחיד לומר י"ג מידות בימי תענית. אם כן, הבעיה איננה ההפסקה בתפילת העמידה, ואם קיים איסור על היחיד בתעניות, לכאורה אותו איסור יחול גם בעשיית.

אפשר בכל זאת להציע כמה הסברים להבדל ההלכתי בין אמירת י"ג מידות בעשיית לבין אמירתן בתעניות, לאלו שסברים שההבדל הזה קיים.

א. כיון שבעשיית כולם אומרים סליחות, ניתן לטעון שאמירת י"ג מידות, אף כשהיא נעשית ביחיד, היא חלק מתפילת הציבור הכללית של כל הקהילות המתפללות באותו הזמן. לפיכך תפילת היחיד נחשבת גם היא כתפילת ציבור, והרי בציבור מותר לומר הי"ג מידות. רעיון זה דומה במקצת לשיטת הרא"ש (ברכות פרק ב, סי' ב) שמצדיק את מנהג הנשים שהיו מתפללות בביתן בלועזית, למרות שההלכה היא שתפילה בלועזית מותרת רק בציבור. הרא"ש כותב: "ורבני צרפת ז"ל היו נותנין טעם למנהג ואמרו כיון שהיא התפלה שהציבור מתפללין כמו תפלת צבור דיינינן לה ויכול יחיד לאמרה בלשון אחרת."

הסבר זה נכון רק לפי ההבנה שאמירת י"ג מידות היא רק תפילת הציבור ולא "דבר שבקדושה". לפי ההבנה שהיא נחשבת ל"דבר שבקדושה", אפשר לאומרה רק בנוכחות מניין, בכל מקרה,

---

עשרה...עד ונקה ואומר שליח צבור וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו". ושם, סדר תשעה באב: "ובשחרית יורד שליח צבור ומתפלל ככל התעניות, ואומר סליחות בחנון ומרבה לסלוח."

²⁴ ראו סדר רב עמרם גאון, סדר אשמורות, "ועשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים [...] ומשכימין בכל יום לבתי כנסיות קודם עמוד השחר ומבקשין רחמים [...] אתאנו על שמך ה' עשה למען שמך [...] אל מלך יושב על כסא רחמים מתנהג בחסידות [...] ושם נאמר. ויעבר ה' על פניו ויקרא. ה' ה' אל רחום וחנון אך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופושע וחטאה ונקה."

אפילו אם היא נחשבת גם לחלק מתפילת הציבור, שהרי "אין אומרים דברים שבקדושה בפחות מעשרה".

ב. לפי הגרי"ד סולובייצ'יק (הררי קדם, כרך א, ס' א, אות ה'), הסליחות בימי התענית הן זכות ייחודית הנתונה לציבור, כיון שרק לציבור ככלל ישנה הזכות לגשת לקב"ה באופן כזה, ולכן הן יכולות להיאמר בתענית רק כתפילת ציבור. בתעניות חובה לשלבן במסגרת חזרת הש"צ או, כמנהגנו, לאומרן מיד לאחר חזרת הש"צ, כיון שהחיבור לתפילת העמידה היא שמעניקה להן מעמד של תפילת ציבור. אולם, בעשרת ימי תשובה, גם ליחיד יש זכות להתקרב להקב"ה: "וא"כ י"ל דמה"ט [ואם כן יש לומר דמהאי טעמא, מטעם זה] הסליחות הם גם ביחידות, עיין בגמ' ר"ה (יח ע"א) דבעשרה ימים אלו יחיד כציבור וז"ל הגמ' שם "[...] ויחיד אימת [מצוי לו, דכתיב בהמצאו – רש"י] אמר רבה בר אבון אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים", ולכן בעשיית שהם זמן של בהמצאו ליחיד אומרים סליחות ביחידות."

לדעתו, בתקופה זו ניתן לומר הי"ג מידות גם ביחידות, כתפילת יחיד, כפי שמוכיחה העובדה שהן נאמרות בתחילת הבוקר ולא לאחר חזרת הש"צ או במסגרתו. לפי שיטה זו, הפסק של הרמ"א שאסור ליחיד לומר י"ג מידות מוגבל לתעניות, כאשר הי"ג מידות והסליחות נחשבות, וצריכות להיות, חלק מן תפילת העמידה. ולפי הגרי"ד (שם), דין זה תקף גם ביחס לאמירת הסליחות בימים שלפני ראש השנה, כיון שגם אז הסליחות נאמרות בבוקר ולא כחלק מתפילת העמידה.

כל האמור לעיל מתאים לשיטתו של הפרי מגדים, לפיה אמירת י"ג מידות מתאפשרת ללא מניין בעשרת ימי תשובה. אולם למעשה, רוב הפוסקים דוחים את הפרי מגדים או מתעלמים ממנו, ומניחים שיש חובת מניין בין בתעניות ובין בעשרת ימי תשובה (ראו לדוגמה משנה ברורה ס' תקפא, ס"ק י"ד).

כמו כן, לא ברור האם הגרי"ד עצמו היה מוכן לפסוק כאן הלכה למעשה על פי החידוש הלמדני שלו. בהמשך הסימן, הוא מציין כי ניסוחו של הרמב"ם מלמד שאף בעשרת ימי תשובה נחשבות הסליחות תפילה

ציבורית ולא תפילת יחיד, ולכן ספק גדול אם היה מוכן לפסוק נגד הבנתו בשיטת הרמב"ם.²⁵

אבל השיטה הזאת איננה דחוייה לגמרי. כפי שראינו, בספר המנהגים נאמר שמנהג היחידים היה לומר סליחות, ואף י"ג מידות, בעשרת ימי תשובה, ויש לכך רמז גם בשלי"ה הכותב ש"סוברים קצת [פוסקים] שאין [הי"ג מידות] נאמרין ביחיד" (שלי"ה, מס' חולין, חלק עמק הברכה, עמ' צ"ג). משמע שלדעתו רוב הפוסקים סבורים ש"יג מידות אכן נאמרות ביחיד. דברים אלה בוודאי אינם נכונים בהקשר של תעניות, ולכן סביר שהוא מתייחס אך ורק לאמירת י"ג מידות בעשרת ימי תשובה, שהיא ההקשר הרחב יותר של סימן זה בשלי"ה.

לכן, על אף ששיטה זאת היא אולי בגדר דעת יחיד, **יש מקום לסמוך עליה בשעת הדחק או לצורך חינוכי או רוחני**, כגון בתיכון לבנות, מדרשה לנשים או קבוצת תפילה של נשים, ולומר בעשיית הסליחות עם הי"ג מידות, על אף שאין שם מניין.

האם יש דרך לאפשר לאישה לשמש כשליחת ציבור לסליחות במניין?

האם יש מקום לסמוך על שיטת הפרי מגדים בעשיית גם כשיש מניין? כלומר, האם אישה יכולה לעבור לפני התיבה לאמירת סליחות וי"ג מידות בנוכחות מניין, לא כשי"ץ עבור תפילת הציבור, ולא בתור דברים שבקדושה, אלא בהבנה ובהסכמה שכל הנמצאים אומרים את הסליחות רק כיחידים ולא כציבור?

לענ"ד, התשובה היא לא. אף אם יחיד מותר באמירת י"ג מידות ביחידות בעשיית על פי הפרי מגדים, ברגע שהן נאמרות בציבור הן נכנסות לגדר תפילת ציבור, בדיוק כמו תפילת העמידה. על אף שאנו מתפללים תפילת עמידה ללא מניין, כאשר מתפללים אותה במניין, היא הופכת לתפילה בציבור המחייבת חזרת השי"צ על ידי שליח ציבור.

אולי אפשר להציע אפשרות נוספת: מדוע לא ניתן פשוט לומר י"ג מידות עם טעמים ולהתכוון שהן לא יחשבו לתפילה, אלא כקריאת פסוקים גרידא? לדעתי עמדה זו מופרכת מכמה טעמים. ראשית, נוכחות של מניין עשויה, בפני עצמה, להגדיר את האמירה כתפילה, ללא קשר לכוונה וללא קשר לאופי אמירת הי"ג מידות – עם טעמים או בלעדיהם. ובעיקר, לא

²⁵ כדאי לציין שהגרי"ד דיבר במפורש אך ורק על הסליחות. יתכן שעמדתו לגבי י"ג מידות תהיה שונה, אם כי שתיקתו בנושא זה רומזת לכך שהיה מתייחס אליהן באופן דומה.

ניתן בשום אופן להנהיג אמירה "בדיעבד" שכזו ולוותר על ההזדמנות לומר י"ג מידות באופן של לכתחילה. מדובר בתפילת ציבור העומדת במרכז הסליחות ועשרת ימי התשובה, כזו שאנו מובטחים לגביה שלעולם לא תשוב ריקם. אם ישנה הזדמנות לומר י"ג מידות כתפילת ציבור שתתקבל ע"י הקב"ה, לא נכון לוותר על כך ולומר אותן כפסוקים בתורה בלבד.

אולם, טענה אחת דורשת חשיבה רצינית. הנחנו עד עתה שמכיוון שההלכה לומדת את החיוב במניין לאמירת י"ג מידות מן האגדתא שבה ה' מתעטף כשליח ציבור, על שליח ציבור לסליחות לעמוד בכל התנאים הנדרשים משליח ציבור. כפי שראינו, שיטה זו הובאה במפורש בספר המנהגים, "מדאמרי" הקדוש ברוך הוא נתעטף כש"צ ולמדו למשה, ש"מ [שמע מינה, לומדים מכך כן] אין לומר רק לש"צ בציבור. וכל הראשונים המתייחסים לאמירת י"ג מידות כדבר שבקדושה או כתפילת הציבור מניחים כך גם הם.

לעומת זאת, ניתן לטעון שאולי דברים אלה היו נכונים בעבר, כאשר – כנראה – השליח ציבור לבדו הוא שאמר את י"ג מידות עבור הציבור כולו.²⁶ יש בכך הקבלה מדויקת לאמירת הי"ג מידות על ידי הקב"ה למשה רבנו, "ויעבור ה' על פניו ויקרא". אם נהג הקב"ה כשליח ציבור, ניתן ללמוד מכך כי השליח ציבור היה קורא את הי"ג מידות לבד, ושאר הציבור הקשיב לו. דבר זה משתמע גם מן הקטע מתוך ספר המנהגים שבו מדובר על שליח ציבור האומר י"ג מידות בציבור, אך לא עם הציבור.

אף בימינו, ישנן קהילות מעדות המזרח שבהן השליח ציבור משמש בתפקיד החזן באמירת י"ג מידות. הוא פותח בקריאת י"ג מידות לבדו, ורק לאחר מכן הציבור עונה לו. תפקיד זה בולט אף יותר בנוגע לאמירת הסליחות עצמן. בקהילות רבות המקיימות את המסורות האלו, השליח ציבור לבדו קורא את הסליחות, והציבור משתתף אך ורק בעת אמירת הי"ג מידות שם הם עונים לחזן.²⁷

לא כך המנהג בעדות אשכנז, בהן תפקידו של הש"צ מתמקד יותר בקביעת קצב התפילה, כמו החזן בפסוקי דזמרה. במסורות האשכנזיות, אמירת י"ג מידות, יחד עם שאר הסליחות, נעשית יחד – שלא כמו חזרת הש"צ,

²⁶ הדברים נכונים כמעט בוודאות כשמדובר בסליחות. נוסח הסליחות מהווה ראייה לכך. ראו: גולדשמידט, סדר הסליחות כמנהג ליטא (מוסד הרב קוק תשכ"ה), עמ' 9, שם הוא מביא את הדוגמאות הבאות מתוך הסליחות, אותן ניתן להבין אך ורק אם השליח ציבור לבדו היה זה שקורא את הסליחות: "בקר אערוך לך בעד קהלי"; "הצליחי במשלחי ואשיב שולחי דברי"; "גשתי פני תבה"; "כהגון מדות ובתפלה שלם", "כזון ורגיל ולא כגולם"; "ההוקם סרסור".

²⁷ ראו גולדשמידט, עמ' 9.

בה הש"צ לבדו חוזר על תפילת העמידה – ואמירה זו אינה נעשית בשירת מענה, בשונה משליח ציבור האומר ברכו או קדיש. התפקיד הייחודי של הש"צ מתמצה אך ורק בתזכורת לציבור לומר י"ג מידות על ידי אמירת הפסוק "ויעבור", ולא ברור שתזכורת זו נחשבת חלק בלתי נפרד מאמירת י"ג מידות.

בכל זאת, יש לזכור כי הרמ"א, בעקבות הר"י מיגאש, שיבולי הלקט ואחרים, פסק שכאשר יחיד אומר י"ג מידות ללא מניין, עליו לדלג גם על פסוק הפתיחה "ויעבור", שהרי לשיטה זו פסוק זה נחשב חלק מאמירת הי"ג מידות עצמו. ולכן, אף לפי מנהגנו, כאשר הש"צ קורא פסוק זה יתכן שהדבר מגדיר אותו כשליח ציבור רגיל, המנחה את אמירת י"ג מידות, ולא רק קובע את הקצב. אבל ברור שאין מסקנה זו הכרחית.

בנוסף ל"ויעבור", הש"צ ממלא תפקיד מסוים גם בזמן אמירת הפזמון ו"שמע קולנו", שם הוא קורא והציבור עונה. אולם, לאמירות אלו אין כל גדר הלכתי של דבר שבקדושה או תפילה בציבור, ותפקיד זה לא יספיק להגדיר את החזן כשליח ציבור ממש.

ההזדמנות היחידה בסליחות שבה החזן משמש כשליח ציבור ממש היא בעת אמירת הקדיש לאחר אשרי ובסוף הסליחות. ניתן איפוא לטעון שלמעט קדישים אלה, אישה תהא רשאית לעבור לפני התיבה עבור הסליחות כולל י"ג מידות, שהרי לא מדובר היום בתפקיד של שליח ציבור.

הבעיה בגישה זו היא שלפיה עלינו להסיק שהסליחות שלנו אינן בגדר תפילת ציבור. ללא שליח ציבור, הייתה נוכחות של אנשים רבים המתפללים יחד אך לא היה דבר שיאגד אותם ויגדירם כציבור. להבנה מעמיקה יותר, ניתן להיעזר בחילוק שעושה הגרי"ד בין "תפילה בציבור" לבין "תפילת הציבור". הראשונה, תפילה בציבור, מתאימה לתפילת העמידה בלחש. כל יחיד אומר את תפילתו בנוכחות הציבור ויחד עמו. בניגוד לכך, תפילת הציבור מתאימה לחזרת הש"צ, שבה הקהילה כולה, כגוף אחד, מתפללת דרך נציג – שליח ציבור, שנבחר כדובר שלהם.

אמירת י"ג מידות ללא שליח ציבור אינה יכולה להיות תפילת הציבור. היא אף אינה בגדר תפילה בציבור. בשונה מתפילת העמידה, אמירת י"ג מידות אינה קיימת כתפילת יחיד (חוץ משיטת הפמ"ג וְדַעְמִיה), אלא כתפילה ציבורית בלבד, ולכן יחידים אינם רשאים לומר אותה אף בנוכחות ציבור. לאמירת י"ג מידות דרושה תפילת הציבור בכללותו, וללא שליח ציבור דבר זה אינו אפשרי.²⁸

²⁸ הדברים נרמזים גם בקטע מתוך תנא דבי אליהו-אליהו זוטא, סי' כ"ג, המקביל לגמרא בראש השנה (ז' ע"ב) בהתייחסו לאנשים הבאים יחד באגודה אחת לומר סליחות (ע' לעיל הערה 24).

מסקנה זו עולה גם מאמירת קדיש שתקבל שלאחר הסליחות. כפי שראינו, הלבוש כותב שייג מידות והסליחות מקבילים לדגם של תפילת העמידה. מקדמים לה אשרי וקדיש, ולאחריה אומרים קדיש שתקבל, נוסח שכבר הופיע בסדר רב עמרם גאון, כפי שמובא בשמו בטור: "ומסיים 'ואנחנו לא נדע' וקדיש" (או"ח סי' תקפ"א).²⁹

הופעתו של קדיש שתקבל מלמדת אותנו שאמירת הסליחות וייג מידות נחשבת לתפילת הציבור. אמירת קדיש שתקבל נעשית תמיד על ידי השליח ציבור שהנחה את תפילת הציבור מיד לפני כן. ללא שליח ציבור, קדיש זה אינו נאמר. נמצא שאם היה מניין בשעה שהשליח ציבור התחיל את חזרת הש"צ, הוא רשאי לומר קדיש שתקבל אף אם המניין כבר אינו נוכח. בניגוד לכך, אם היה מניין לתפילת לחש, אך לא בחזרת הש"צ, אין אומרים קדיש שתקבל. לא די בכך שמספר יחידים התפללו יחדיו והתפללו בציבור. רק כאשר התפללו כציבור באמצעות שליח ציבור יאמר קדיש זה.³⁰

²⁹ בציטוט של הטור, לא מפורש באיזה קדיש מדובר. עם זאת, בהתחשב בהקבלות לחלקי התפילה ובמנהג בכל הקהילות, הן בספרד והן באשכנז, שהוא לומר קדיש שתקבל, סביר להניח שלכך התכוון רב עמרם. ראוי לציין כי נוסחו של הטור לפיו הסליחות נחתמות בקדיש מובא בכמה מהדורות וכתבי יד של סדר רב עמרם גאון אך חסרה באחרים. ספר המנהגים (טירנאו, הלכות אלול) כותב במפורש שיש לומר קדיש שלם לאחר הסליחות.

³⁰ ראו רמ"א, שולחן ערוך או"ח סי' נה, סע' ג. הדברים עומדים בסתירה לתפילת ערבית שם אין חזרת הש"צ, אך אנו אומרים קדיש שתקבל בכל זאת. ראו לבוש, או"ח סי' נה, סע' ג, נודע ביהודה תניינא או"ח סי' ז, שערי תשובה סי' נה, ס"ק ו ומשנה ברורה-ביאור הלכה סי' נה ד"ה ותפילת ערבית. כיון שמעולם לא הייתה חזרת הש"צ בערבית, ניתן לחבר את הקדיש שתקבל לתפילת לחש. דרך אפשרית להבין זאת היא שאמירת חצי קדיש לפני תפילת לחש מחברת את היחידים לציבור, ובכך מגדירה את התפילה כתפילת ציבור. לדוגמא, אם תשעה אנשים התחילו לומר תפילת לחש של ערבית ואז הגיע עשירי והצטרף, ברור כי הם אינם רשאים לומר קדיש שתקבל לאחר מכן.

דיון זה הולך בעקבות הבנתו של הרמ"א שקדיש שתקבל קשור בצורה כה חזקה לחזרת הש"צ עד שניתן לאמרו כל עוד היה מניין בתחילת חזרת הש"צ. לפי פוסקים רבים, השולחן ערוך חולק על כך ומחייב בכל זאת מניין בעת אמירת הקדיש. ראו שו"ע או"ח סי' נה, סע' ג, בית יוסף או"ח סי' נה ד"ה ומ"ש ומיהו אם התחילו, וכפ החיים סי' נה, סעפים לה, לה, ולט. על אף שלשיטה זו קדיש שתקבל עומד בפני עצמו ואינו משמש אך ורק כחתימה לתפילת העמידה, היא מסכימה שקדיש זה נאמר רק כשיש תפילת ציבור, ובמקרה של שחרית ומנחה, רק בעת שקיים חזרת הש"צ לפני כן.

איך שנבין את הקדיש שתקבל של ערבית, ברור שקדיש זה נוסד במיוחד עבור תפילה – ערבית – שמעולם לא הונחתה על ידי שליח ציבור. אין כל סיבה להניח שהקדיש שתקבל שבסליחות גם הוא נוסד באופן מיוחד, ולכן לא יחייב שליח ציבור. בהנחה שהסליחות היו במקורן תפילה שהונחתה על ידי שליח ציבור

היות שמנהגנו גם היום לומר קדיש תתקבל אחרי אמירת סליחות, יוצא שגם היום האדם שעובר לפני התיבה בסליחות מתפקד כשליח ציבור רגיל המאחד את הציבור בתפילתו.

ברם, אם כן, כיצד עלינו להבין את התופעה ששליח ציבור פשוט קורא את התפילות יחד עם הציבור ולכאורה רק קובע את קצב התפילה ותו לא? תשובה לכך ניתן למצוא בפירוש התפילות והברכות לרבנו יהודה בן יקר, רבו של הרמב"ן. בדיני תעניות הוא כותב: "וטוב להתפלל בדמעה, כי שערי דמעה לא ננעלו, ולצעוק בקול רם עם החזן בעשרה כשאומר סליחות".

לפי רבינו יהודה בן יקר, השליח ציבור הוא זה הקורא את הסליחות, ושאר הציבור מצטרף אליו. יש לכך הגיון. גם אם בימי קדם נעשתה קריאת הסליחות על ידי השליח ציבור לבדו כפי ששיעורנו, אזי אף בשלב מאוחר יותר כשהמנהג השתנה והציבור הצטרף לקריאה זו, לא היה משתנה בכך תפקידו של הש"צ. במקום קריאה של יחידים שהש"צ מנחה את קצבה, מתקיימת הקריאה העיקרית של הש"צ, אך הפעם בהצטרפות הציבור כולו. קריאת הפסוק "ויעבור" ע"י החזן לבדו, בלי ליווי מצד הציבור, מצביעה על כך שהש"צ לא רק מנחה את הקצב, אלא מתפקד כשליח ציבור עבור אמירת י"ג מידות בדיוק כמו בעבר.

כל הדיון לעיל הוא לפי ההבנה שאמירת י"ג מידות מוגדרת כתפילת הציבור. אך אם הטעם לחיוב במניין מבוסס על ההגדרה של דברים שבקדושה – כדברי השולחן ערוך, "דדבר שבקדושה הם" – ניתן לטעון שהקורא את הי"ג מידות אינו נחשב כשליח ציבור. דוגמה פשוטה לכך היא אמירת קדיש יתום, המוגדר כדבר שבקדושה, אשר נשים רשאיות לאומרו בנוכחות מניין של גברים (ראו תשובות חוות יאיר ס' רכ"ב).

למרות שאיננו יכולים להניח שאותו הדין יחול לגבי כל דבר שבקדושה,³¹ כדאי בהחלט לשקול את הדברים בהקשר של י"ג מידות. ברגע שאנו עוזבים את הדגם של תפילת הציבור, מדוע לומר שאישה אינה רשאית להוביל תפילה זו?³²

ושבהקשר זה נוסד הקדיש. אז יכולנו להמשיך לומר קדיש זה רק כל עוד הסליחות נאמרות כתפילת הציבור.

³¹ ראו בית יוסף, או"ח ס' נג ושו"ע ס' נג, סעי' י ומגן אברהם שם ס"ק יב, בקשר להיתר לקטן לכהן כש"צ בערבית ולומר קדיש וברכו.

³² הרב בן ציון עוזיאל מזכיר נקודה זו במפורש בקשר לאפשרות לתת לקטן לכהן כש"צ בתפילות בבתי הספר לצורך חינוך, אף כשגדולים נוכחים במניין (שו"ת משפטי עוזיאל כרך ג, מילואים, ס' ב). וזה לשונו: "אבל במקום שהשומעים אומרים מלה במלה אחרי המברך והקורא אינו אלא מקריא לפניהם הדברים, הרי שהם יוצאים ידי חובתן בברכת עצמם והקורא אינו אלא מסדר הדברים

הבעיה בגישה זו היא ההנחה שכל הסבורים שאמירת י"ג מידות היא בגדר דבר שבקדושה מניחים שהיא דבר שבקדושה בלבד ולא תפילת הציבור. אולם לא זו בלבד שאין ראיה לכך, אלא שנראה שיש בכך סתירה עם הנאמר בגמרא בראש השנה (יז ע"ב) שם מתוארת אמירת י"ג מידות יחד עם הקב"ה בתפקיד השליח ציבור, והיא משמשת כמקור ההלכתי לחיוב במניין אף לדעת מי שהגדירו את י"ג מידות כדבר שבקדושה (כדוגמת שו"ת הרשב"א חלק א' ס' רי"א). ברגע שמקור זה קובע את גדריה ההלכתיים של אמירת י"ג מידות, קשה להימנע מן המסקנה שאף הסבורים שאמירתן היא בגדר דבר שבקדושה יסכימו שהיא נחשבת גם תפילה בציבור, וכי יש חיוב בשליח ציבור. הנפקא מינה של הגדרת י"ג מידות כדבר שבקדושה היא איסור אמירתן על ידי יחיד כמבואר לעיל, ולא היתר לאמרן ללא שליח ציבור.

הראיה המכה בפטיש בנידון זה היא מנהג אמירת קדיש שתקבל עם תום הסליחות, מנהג ששורשיו עוד בתקופת הגאונים. כאמור לעיל, מנהג זה מוכיח בבירור שהסליחות, ובפרט י"ג מידות, מוגדרות כתפילת הציבור. כפי שהסברנו, קדיש שתקבל רק ניתן לומר על ידי שליח ציבור המאחד את הציבור ומייצג אותו. רק אחרי תפילה כזו – תפילת הציבור כולו – אפשר לומר קדיש שתקבל בעד הציבור ותפילתו.

אם כן נראה ברור כי אף אלה המסבירים את הדרישה למניין כחלק מהגדרת דברים שבקדושה מסכימים שהסליחות, או לפחות י"ג מידות, הן בגדר תפילת הציבור כאשר הן נאמרות במניין עם שליח ציבור.

ניתן לטעון כי קהילה המעוניינת בכך רשאית לוותר על תפילת הציבור הזו ולומר י"ג מידות בלי שליח ציבור פורמאלי, ולוותר גם על קדיש שתקבל בסוף. אולם כפי שנאמר לעיל בקשר להצעה דומה – קריאת י"ג מידות כפסוקים ולא כתפילה – הצעה זו סותרת את סדר העדיפויות מבחינה הלכתית ומבחינה דתית. היא מציעה לוותר על תפילה בציבור ועל קדיש שתקבל, והיא עומדת בניגוד לדגם שמציגה הגמרא לפיו אמירת י"ג מידות

פותח וחותרם כל ברכה. וכן בקדושת השם פותח דברי קדושה והקהל עונים אחריו שפיר יכול המקריא להיות קטן או אישה [...]”

על בסיס טענה זו מאפשר הרב עוזיאל לקטן להוביל את התפילות, ובכללן, ככל הנראה, גם את ברכו, חזרת הש"צ וקדושה, על אף שהוא מסתייג מכך בסוף הדברים עקב שיקולים של כבוד הציבור שלא ניתן בוודאות לדחותם.

את הרחבת הסברא – שהיום הקורא המוביל את אמירת י"ג מידות נחשב רק כקובע קצב – אף לחזרת הש"צ ולקדושה, קשה מאד לקבל. לדידו, אין לנו בעצם לא תפילת ציבור אמיתי ולא שליח ציבור אמיתי באף מקרה, ובעיקרון, ניתן היה לומר קדושה וברכו ללא שליח ציבור כלשהו. אולם, טענה זו נראית עדיין שייכת למקרה של אמירת י"ג מידות.

סימן ג' – אישה כשליחת ציבור לסליחות

היא תפילת ציבור המנוהלת על ידי שליח ציבור, ואשר מובטח לנו שכשתפילה זו נאמרת על ידי הציבור היא אינה חוזרת ריקם.³³

מסקנתנו אם כן היא שאישה אינה רשאית לשמש כחזנית לאמירת י"ג מידות כיון שפעולה זו מחייבת שליח ציבור.

מה לגבי אישה כחזנית בסליחות כאשר גבר אומר את החלק של י"ג מידות? מחד גיסא, ראינו שניתן לומר סליחות ללא מניין, ולכן אולי אין להחשיבן כחלק מתפילת הציבור, אף כשהן נאמרות במניין. מאידך גיסא, ראינו גם את הרמ"א שכתב כי הסליחות הן כ"י"ג מידות וכי גם הן מחייבות מניין. שיטתו של הרמ"א נדחית, ולכן כאשר הסליחות נאמרות לבדן, יחיד רשאי לומר אותן. אך יתכן שהדין יהיה שונה במקרה שבו הן נאמרות יחד עם י"ג מידות. במקרה כזה הן הופכות לגוף אחד יחד עם י"ג מידות, ויחידה זו נחשבת לתפילת הציבור.

ואכן כך אומר הלבוש, שכאשר הן נאמרות יחד הן מהוות מעין שמונה עשרה. שיטה זו אומצה והורחבה ע"י הגר"ד סולובייצ'יק (הררי קדם חלק א, ס' א. אות א'). אם הסליחות הופכות לחלק מתפילת הציבור כשהן מצטרפות ל"י"ג מידות, אזי גם הן יחייבו שליח ציבור, ואישה לא תהא רשאית לשמש כחזנית, אפילו לחלק של הסליחות בלבד.

יש להתחשב גם בעובדה שהסליחות נחתמות באמירת קדיש תתקבל. כפי שראינו, קדיש זה שייך לכל הפעמים בהן נאמרות ה"י"ג מידות, מהראשונה ועד לאחרונה. ולכך מסתבר שיש לאמירת הקדיש כח לכרוך את כל הסליחות והתפילות הקודמות לה והבאות אחרי האמירה הראשונה של י"ג המדות ליחידת תפילה אחת.

לכן, קשה להתיר לחזן אחר שאינו השליח ציבור "לחתוך" חלקים בודדים מתפילה זו ולהנחות אותם בנפרד, כאשר לב התפילה, ה"י"ג מידות, מחייב שליח ציבור.

ולבסוף, יש לשים לב שבגופן של פיוטי סליחות רבים מתואר קורא הסליחות כנציג מטעם הציבור הניגש להקב"ה להתפלל עבורו, היינו

³³ ראוי לציין שהרמ"א פוסק (שו"ע או"ח ס' תקפא, סעי' א) שיש לדקדק אחר שליח ציבור לסליחות שהוא האדם הגדול ביותר שאפשר למצוא, שכנראה מתאר דרישות פורמאליות של השליח ציבור לסליחות. אבל הדברים אינם שייכים לדיון זה. מקורו של הרמ"א הוא בהגהות אשר"י (על הרא"ש תענית פרק ד, ס' לח) המביא זאת בשם האור זרוע (חלק ב', ס' תט"ז). אולם, האור זרוע אינו דן באמירת י"ג מידות, אלא באמירת תפילת 'עננו' על פי הסוגיה במסכת תענית (קישור זה נעשה גם ע"י הגר"א בהערותיו על השו"ע על אתר). לגבי המעמד של תפילת עננו, יש צורך בדיון בנפרד. לענייננו, פסק זה של הרמ"א אינו שייך לתפקידו של השליח ציבור באמירת י"ג מידות.

כשליח ציבור.³⁴ ניתן היה לראות בכך הכנה לאמירת י"ג מידות ולא כתפילת ציבור בפני עצמה, אך נראה כי לא מן הראוי שאישה שאינה בגדר שליחת ציבור תתאר את עצמה כך בפני הציבור ותאמר תפילה מקדימה זו, כאשר לאחר מכן מי שיקרא את הי"ג מידות יהיה שליח ציבור ממש. דבר זה שונה ממקרה שבו הסליחות נאמרות ללא מניין, שכן על אף העובדה שתיאורים אלה של הקורא כשליח ציבור אינן מדויקות גם במקרה שכזה, הם אינם מבלבלים או מטעים כפי שיהיו במקרה של אישה שתשמש כחזנית בסליחות בנוכחות מניין.

על בסיס טענות אלה, מסקנתי היא כי אישה אינה רשאית לשמש שליחת ציבור לסליחות, אף כשגבר אומר את הי"ג מידות. למרות זאת, למי שמעוניין להקל, יתכן שיש על מי לסמוך. ראשית, הגמרא עוסקת אך ורק ב"יג מידות ואינה נוגעת כלל בסליחות הקודמות לה ולא מייחסת להן חשיבות כלשהי. למעשה, ספק אם הגמרא הכירה את מנהג אמירת סליחות לפני י"ג מידות,³⁵ ובוודאי שלא ניתן להן משקל כלשהו בגמרא. לפי הגמרא עצמה, לפחות, סליחות אלה אינן חלק מ"יג מידות ואינן נחשבות חלק מתפילת הציבור. השאלה האם הן קיבלו מעמד כזה ברגע שהפכו לחלק מאמירת י"ג מידות נותרת פתוחה, כנאמר לעיל. הראיות נוטות בחזקה לכיוון המסקנה שהסליחות הן עתה חלק מ"יג מידות, וזוהי עמדתו של הלבוש בהדיא. אולם, מסקנה זו אינה ברורה לחלוטין ואפשר לטעון שהסליחות קיימות באופן עצמאי בנפרד מ"יג מידות אף כשהן נאמרות יחדיו. בקהילה שבחרת לסמוך על טענה זו, שאני כאמור איני מקבל אותה, ומתירה לאישה לשמש כחזנית לסליחות, על האישה לדלג על השורות בסליחות המתארות את הקורא כשליח ציבור, או לבחור סליחות אחרות במקומן.

סיכום

להלן הפסיקות הנובעות מדיונונו לעיל:

1. אמירת י"ג מידות חייבת במניין, אלא אם כן הן נקראות כפסוקים בתורה.

³⁴ כמובא לעיל בהערה 26.

³⁵ על פי גולדשמידט (עמ' 6) לא היו סליחות לפני רב עמרם גאון (המאה התשיעית) ונעשה שימוש בפסוקים מן המקרא כהקדמה ל"יג מידות. תנא דבי אליהו-אליהו זוטא (כג) מתייחס לסדר סליחות, אך קרוב לוודאי שמדובר במקור בתר-תלמודי.

2. קיימת מחלוקת לגבי אמירת הסליחות כשבתוך הסליחות עצמן נמצאות הי"ג מדות, וניתן לסמוך על אותם פוסקים המתירים ליחיד לומר סליחות אלו (ראו משנה ברורה ס' תקסה, ס"ק טז).
  3. הפרי מגדים מעלה את האפשרות שמותר ליחיד לומר הי"ג מדות בעשרת ימי תשובה. רוב הפוסקים חולקים על כך, אך יש למתירים על מה לסמוך. הדברים נוגעים לא רק לאנשים המתפללים תפילת יחיד, אלא גם לתיכונים לבנות, מדרשות לנשים וקבוצות תפילה לנשים.
  4. כאשר הי"ג מידות נאמרות במניין הן מוגדרות כדבר שבקדושה או כתפילת הציבור, או כשניהם, והחזן המנחה את אמירתן נחשב לשליח ציבור.
- לגבי תפקידים שאישה רשאית ליטול אותם בנוכחות מניין כאשר היא עומדת בעזרת נשים, מעיקר הדין ולשים בסוגריים את הדין הרחב יותר של תפילות שיתופיות, ושיקולים אחרים חשובים כגון נורמות קהילתיות וכדומה:
5. אישה אינה רשאית לתפקד כשליחת ציבור באמירת י"ג מידות.
  6. אישה אינה רשאית לתפקד כשליחת ציבור עבור הסליחות המקדימות את אמירת הי"ג מידות, או שהי"ג מידות נאמרות במהלכן, אף אם גבר אומר את הי"ג מידות עצמן.
  7. אישה רשאית באופן עקרוני לשמש כחזנית עבור חלקי הסליחות שלפני הפתיחה, ואת החלקים הבאים לאחר י"ג מידות האחרונות, כולל "שמע קולנו". זאת משום שעל אף שפסוקי "שמע קולנו" נאמרים בצורה של קריאה ומענה, אין בכך ראייה לחיוב של שליח ציבור לאמירתם. אם אישה עושה זאת, עליה להפסיק לפני "עננו" ולהתחלף עם שליח ציבור גבר שיאמר חלק זה³⁶ ואת הקדיש שלאחר מכן.
  8. אישה אינה רשאית לומר קדיש תתקבל או את הקדיש שלאחר אשרי, מפני ששניהם מחייבים שליח ציבור.

³⁶ תפילות "עננו" ו"מי שענה" מבוססים על הסדר הקדום של תפילות בתעניות, כמבואר בגמרא (תענית טו, א). תפקידו של השליח ציבור מודגשת כאן, והתיאור בגמרא לגבי תכונות השליח ציבור משמשות בסיס לרשימת הכישורים הנדרשת ע"י הרמ"א עבור השליח ציבור של הסליחות (או"ח תקפא, א), ראו לעיל הערה 33. לא ברור אם הדברים מגדירים את האדם כשליח ציבור, אך גם בלי זה, ראוי שגבר יטול כעת את התפקיד כדי לאפשר לו לסיים את הסליחות באמירת קדיש תתקבל.